

Egy hazai szociológiai mű jelentősége

Általános szociológiai elmélet-e a materialista társadalomfelfogás, vagy pedig szükség van egy külön marxista szociológia kimunkálására? A kérdés távolról sem mai keletű, de nem is porlepte, már csak azért sem, mert időről időre újra terítékre kerül. Sokatmondó ebből a szempontból például az a tény, hogy a New York-i Társadalomtudományi Főiskola kiadásában megjelenő *Social Research* című tekintélyes folyóirat 1967. 3. számát a marxista szociológia időszerű kérdéseinek szentelte, és ezen belül elsősorban a történelmi materializmus és a szociológia viszonyának problematikájáról érdekes tanulmányokat közölt olyan ismert marxista szociológusok tollából, mint a lengyel J. J. Wiatr, az NDK-beli Erich Hahn, a szovjet I. Sz. Kon, a jugoszláv O. Mendić, a cseh E. Urbanek és mások.

Am ha a vita változó alakban és hangsúllyal mindegyre kiújul, önkéntelenül is felmerül az a feltevés, hogy nem is vagy-vagy alternatívával állunk szemben, hanem inkább azzal a nehézséggel, amelyet a történelmi materializmus társadalomfilozófiai és szociológiaelméleti funkciója között fellépő számos átmeneti mozzanat kidolgozatlansága okoz. Ezt a jogos és mindenképpen termékeny feltevést sugalmazza és erősíti meg azt a tanulmánykötet, amely *Sociologie generală* (Általános szociológia) címen, Miron Constantinescu szerkesztésében immár második kiadását éri meg. Jellemző, hogy a 17 tanulmány egyikében sem merül fel közvetlenül maga a vitatott probléma, annak ellenére, hogy — legalábbis kettő közülük — Miron Constantinescu *Fapte, fenomene și relații sociale* (Társadalmi tények, jelenségek és viszonyok) című, gazdag mondanivalójú esszéje, valamint Haralambie Culea *Teoria cunoștinței sociologice* (Szociológiai ismeretelmélet) című dolgozata tárgyánál fogva akár közvetlen hozzáállás is lehetett volna az egyébként nagyon csábító polémiához. Már itt érdemnek kell tekinteni, hogy a kötet szerzői nem engednek ennek a csábításnak, túleszik magukat a vitán; nem fordítanak neki hátat, hanem úgy fogalmazzák meg a kérdéseket, mint akik „a hátuk mögött” tudják a vitát mind átvitt, mind konkrét értelemben. Átvitt értelemben, amennyiben mondanivalójuk „mögött” helyell-közrel ott kísért az át nem hidalat alternatíva, konkrét értelemben, amennyiben olyan látószögéből próbálják megközelíteni a kérdéseket, amelyet az alternatíva pozitív meghaladása kínál. Persze, egy ilyen „előlegezett” meghaladásra csak megfelelő erőforrások fedezetében nyílik lehetőség. A kötet szerzői ezt az erőforrást a marxi társadalomszemlélet korigényű és kritikai önszembesítésében keresik és találják meg. Legfőbb érdemük, hogy helyesen ismerték fel azt az időszerű gyakorlati követelményt, amellyel az évek óta vajúdo vitán túl a marxista társadalomszemléletnek szembe kell néznie.

Hiszzen végtére is, akár általános szociológiai elméletnek tekintem a történelmi materializmust, akár egy viszonylag önálló marxista szociológia kimunkálásának szükségessége mellett török lándzsát, a legégetőbb feladat ugyanaz marad: a korszerű követelmények szellemében, a kortárs nem marxista szociológiai gondolkodással folytatott élő dialógus alapján *újra átgondolni* a materialista társadalomfelfogás egészét mind ontológiai, mind logikai-episztemológiai, mind pedig metodológiai vonatkozásaiban.

Amennyire meghökkenítő paradoxon, legalább annyira elvitathatatlan igazság az, hogy a korszerű, vagyis a mai tudományos igények szintjén művelt marxista szociológia alapmodelljét a száz év előtti eredeti forrásokban lehet és kell felfedezni. Ahogyan nő az időbeli távolság, amely bennünket Marxtól elválaszt, úgy szaporodnak a bizonyító erejű tudományos tények arról, hogy korunk élenjáró szociológiai — és nem csupán szociológiai — gondolkodása az eredeti marxi források (elsősorban a politikai gazdaságtan bírálatával kapcsolatos írások) tanulmányozása útján ismeri fel korszerű, tehát mai önmagát. Elegendő csupán a különböző strukturalista irányzatokra utalni. Jellemző, hogy Miron Constantinescu már említett, kötetnyitó tanulmányában Étienne Balibarnek a *Lire le Capitalban Mode de production: manière de produire* címmel közzétett dolgozatát a kor követelményei szintjén művelt marxi társadalomelmélet példajaként idézi.

Marx újraolvasása már csak azért is időszerű parancs, mert életművének számos, jelentős részlete a legutóbbi időkig rejtve maradt számunkra. Talán felesleges is hangsúlyozni, hogy elsősorban a *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* címen hosszú évtizedekkel Marx halála után közreadott *Nyersvázlatra* gondolok, amely — sajnos — még ma is jórészt hozzáférhetetlen a hazai kutatás számára. A *Nyersvázlat* jelentőségét mindenekelőtt abban látom, hogy bepillantást nyújt Marx elméleti műhelyébe, a *tőke* logikáját, dialektikáját, ismeretelméletét mintegy „nyers“ mivoltukban, fogantatásuk és önelemzésük folyamatában tárja elénk. A *Sociologie generală* című kötet úgyszólván valamennyi tanulmánya — természetesen elsősorban a közvetlenül elméleti tárgyúak — közvetlenül vagy közvetve, hol pozitív, hol negatív értelemben, de mindenesetre egyöntetűen azt a következtetést sugalmazza, hogy a valóban marxista igénnyel fellépő mai szociológiai gondolkodásnak végig kell járnia a *Nyersvázlat* iskoláját.

Ha egyelőre óvatosan is, és főleg csupán a próbálkozás igényével, az első lépések mégiscsak megtörténtek ebben az irányban; ezt tanúsítja Nicolae S. Dumitru *Prospectarea personalităţii comuniste* (A kommunista személyiség felvázolása), valamint Miron Constantinescu *Marx și societatea socialistă* (Marx és a szocialista társadalom) című tanulmánya. Ez utóbbi, kétértelműnek szánt írás jókora passzust közöl (Sulamita Constantinescu fordításában) a *Nyersvázlatnak* egy olyan töredékéből, amelynek mondanivalója talán előbb és időszerűbb, mint valaha. Egy szó mint száz: mindkét tanulmány, noha egyik sem törekszik többre a vonatkozó töredékek hiteles szövegértelmezésénél, kényszerítő erővel bizonyítja a *Grundrisse* nélkülözhetetlenségét a marxista szociológia fogalmi apparátusának sokoldalú ki-munkálásában. Csak sajnálni lehet, hogy Haralambie Culea *Teoria cunoştinţei sociologice* című, egyébként magvas, a tudományos szigorúságot az egyéni hozzáállással szerencsésen ötvöző tanulmánya nem merített vagy nem tudott meríteni ebből a társadalom-episztemológiai vonatkozásban különben gazdag és mindenekfelett hiteles kútforrásból. A szóban forgó marxi szövegek ez irányú elvi jelentőségét már csak azért is aláhúznám, mivel a konkrét szociológiai kutatásokhoz elengedhetetlen operacionalista fogalomrendszer kidolgozását a jelenkori szociológiai gondolkodás legnevesebbjei is (például R. K. Merton) úgy képzelik el, mint valamiféle elméleti-logikai hídverést a filozófiai általános és a pozitivisták empirikus szint között.

Nos, véleményem szerint a marxista szociológia esetében az operacionális felvázolás elsőrendű feltétele az empirikus és a gondolati konkrétság viszonyának logikai-episztemológiai és metodológiai tisztázása, márpedig ez olyan feladat, amely a közvetlenül Marx elméleti műhelyében szerzett ismeretek és gyakorlat híján úgyszólván megoldhatatlan.

Az említett társadalom-episztemológiai tanulmány szerzője csak úgy sebtében több mint félszáz különféle, egymástól többé-kevésbé eltérő, de mindenesetre a hivatalos szakirodalomban polgárjogot kapott meghatározást sorol fel a szociológia tárgyáról. Már maga ez a tény is sejteni engedi, hogy a társadalmiságot, pontosabban a „társadalmi“ lényegét mennyire különböző módon értelmezik az egyes szociológiaiak. Furcsán hangzik, de való igaz, hogy a „társadalmi“ fogalma, amely egyébként a szociológiai szótár szinte valamennyi alapvető szóösszetételében szerepel, még ma is — vagy talán ma inkább, mint bármikor — a legtöbb zavar, félreértés és buktató első számú forrása. *Társadalmi tény, társadalmi jelenség, társadalmi viszony, társadalmi szerep, társadalmi környezet, társadalmi érték, társadalmi személység, társadalmi determinizmus* — hogy csupán néhányat soroljunk fel a szociológia leginkább használatos terminusaiból — megannyi jól ismert kifejezés, legalábbis első pillantásra, hogy aztán közelebbi vizsgálódáskor kiderüljön a közös elgátló megítélésű többértelműsége.

Bármennyire töri is magát az általános szociológia, hogy a „társadalmi“ területén a maga saját határmezsgyéit kicövekelje, határjelzői minduntalan kérdőjelekké változnak. Nem csoda, hiszen a feladat önmagában ellentmondásos: a szociológiának, ha általános társadalomelméleti funkcióra támaszt igényt, a társadalmat, ezt a bonyolult totalitást, egészében kell megragadnia; csakhogy oly módon kívánja ezt elérni, hogy egyszersmind kategorikusan elhatárolja a maga birodalmát a többi társadalomtudomány területétől. Korántsem az a hiba, hogy a „minden szociológiai társadalmi, de nem minden társadalmi szociológiai is egyben“ jelszó „külön bejárható“ társadalmiságot igényel a szociológia számára, hanem ellenkezőleg, éppen az, hogy a sajátos szemszögből véghezvitt elvonatkoztatás és általánosítás a „társadalmiból“ történetesen a konkrét emberi cselekvés, a szubjektivitás mozzanatát szűri ki. Az érvényben levő meghatározás szerint „a szociologizált társadalmi“ logikai körülhatárolást szolgáló öt ismerve közül négynek az a rendeltetése, hogy valamilyen, az egyéni momentumtól tökéletesen megtisztított és teljesen mentes „társadalmi“ állítson elő. Summa summarum, az így kikerekedő meghatározásból az derül ki, hogy az egyént mint szubjektivitást száműzni kell a szociológia birodalmából. De vajon az egyén „szociologizálása“, szubjektivitás-mivoltának zéróra redukálása egy meghatározott társadalmiság kivonása révén nem szegényíti-e el magának a társadalminak a fogalmát is, nem eredményez-e olyan méretű és jellegű elváltozást e fogalom logikai tartalmában, hogy az már ne legyen összeegyeztethető azzal a marxi társadalom-ontológiai képlettel, amelyben az egyén mint cselekvő lét, mint szubjektivitás tételezett.

A szubjektivizmus elleni harc hevében — és főleg a személyi kultusszal összefüggő, sekélyes, dogmatikus szemlélet nyomán — a hivatalos materialista történelemfelfogásban is meghonosodott a „társadalminak“ valamiféle elvont, egyének feletti, az embertől teljesen független létként való értelmezése. Az általános marxista szociológia fogalmi apparátusának kimunkálása óhatatlanul megköveteli e téren is a valóban marxista szellemű, kritikai önszámmonkérést. Durkheim kirekesztette a társadalmi tény fogalmából az egyéni tudat megnyilvánulásait azon a címen, hogy az egyéni tudat-tények a pszichológia körébe tartoznak. De milyen címen utasíthatná ki az egyént a marxista szociológia? Talán a társadalmi tény objektív, anyagi természete nevében? Csakhogy ily módon nem teszünk egyebet, mint egyszerűen visszajára fordítjuk a durkheimi szociologizmust, és ezzel máris egy töröl metszett ökonómiai materializmus útvesztőjében találjuk magunkat. Ștefan Costea a társadalmiság durkheimi felfogásáról *Specificitatea și esența socialului la Durkheim* (A társadalmi sajátossága és lényege Durkheimnél) címmel értekező tanul-

mányában, ha periferikusan és tételesen ki nem mondottan is, de ott lappang az a számunkra igen fontos tanulság, hogy a szociologizmus és a pszichologizmus antinómiája csupán sajátos visszfénye az emberi cselekvés objektivitását nem ismerő társadalomszemléletnek, amely az egyének tárgyi cselekvésében objektiváló társadalmiságot az egyénektől teljesen független és az egyének felett lebegő elvont társadalmi létté abszolutizálja.

A *Sociologie generală* című kötet, noha távolról sem vállalkozik az egyén szociológiai rehabilitálására, szemmeláthatóan törekszik arra, hogy felszínre hozza a marxista társadalomszemlélet tudományos-humanista tartalmát. Roth Endre tanulmánya már címében is — *Individ, colectivitate, societate* (Egyén, közösség, társadalom) — a társadalmiság egyoldalú abszolutizálását elutasító álláspontot fejez ki. Ha nem is egészen egyértelműen, elméleti következtetéseinek egyikében a szerző lényegi követelményként fogalmazza meg a szociológia számára a konkrét emberi viszonylatok kutatását. Az a jól ismert metodológiai követelmény — írja —, amely az egyénnek a társadalmira való visszavezetését követeli meg, teljes mértékben indokolt és szükségszerű szociológiai szempontból abban az esetben, mikor a kutatás tárgya az objektív össztársadalmi determinizmus, de nem akkor, mikor a kutatás tárgya maga az egyén, nem akkor, mikor az egyén és a társadalom közti viszonyokat a konkrét ember vonatkozásában vizsgáljuk azok között a közvetlen és közvetett viszonyok között, amelyekben tevékenysége lezajlik. A kérdés mármost az, vajon az össztársadalmi determinizmus vizsgálata valóban egyértelmű-e az embertől való teljes elvonatkoztatással? Szerintem érdemes és időszerű volna alaposabban végiggondolni az egyénnek a társadalmira való visszavezetését követelő módszertani elvet, ha másért nem, legalább azért, hogy meggyőződjünk róla: valóban jogosult-e az egyénitől a társadalmihoz visszavezető folyamatban „a nemtársadalmi“-mozzanat jelenvalóságának és szerepének figyelmen kívül hagyása, elhanyagolása.

Mihelyt az egyént pusztán „mennyiségi meghatározottságként“ kezeljük, az a veszély fenyeget, hogy a szubjektivitás mozzanatát szem elől tévesztjük. Holott — és ezt Ion Tudosescu, Aneta Busuioc *Funcționalismul și determinismul istoric* (A funkcionalizmus és a történelmi determinizmus) című közös tanulmánya félreérthetetlenül meg is fogalmazza: a marxista szociológia az objektív determinizmus elvén alapszik, vagyis a társadalmi mozgást olyan szükségszerű folyamatként fogja fel, amelyben az objektív és szubjektív mozzanat kölcsönhatásban van, összefonódik egymással. A szociologizálás szükségképpen magában hordozza a társadalom és egyén különválasztásának és ez utóbbi egyszerű statisztikai adattá történő lefokozásának a lehetőségét; a leghatékonyabb védekezés e veszéllyel szemben a marxista szemlélyiség-szociológia sokoldalú kimunkálása. El kell ismerni, hogy maga a problematika helyet kapott a kötetben, mégpedig Henri H. Stahl *Statusuri, roluri, personalitate și personalități sociale* (Társadalmi státusok, szerepek, szereplők és személyiségek) című tanulmánya jóvoltából, de megítélésem szerint ezt a helyet túlságosan szűkkeblűen mérték a tárgykör jelentőségéhez és időszerűségéhez képest.

Úgy tűnhet, hogy olyan konkrét ágazati-szociológiák esetében, mint például a városiasodás szociológiája (Ion Matei: *Aspecte ale procesului de urbanizare a mediului rural*), az egészségügy szociológiája (Octavian Berlogea, Octavian Neamtu, Vladimir Krasnaseschi: *Sociologia sănătății*) vagy a nevelő környezet szociológiája (Aculin Cazacu: *Sociologia mediului educativ*), az embertől való elvonatkoztatás társadalomelméleti buktatói nem fenyegetnek, már csak azért sem, mivel ezúttal a vizsgálódásban a vonatkoztatási rendszert maga az ember képviseli. A hibás absztrakció azonban már eleve jelen lehet magában a kiindulópontban, mondjuk akkor, ha az egyén—társadalmi környezet kettősében a „társadalmiságot“ nem

mint élő dialógust fogom fel, hanem kizárólag a gondolatban elkülönített és „önállósított” milió kiváltságának tulajdonítom. Az egyén és környezet közti feszültségek természetét és igazi forrásait csak akkor ragadhatja meg és tárhatja fel a szociológia, ha mindkét tényező esetében egyaránt figyelembe veszi a „társadalmiság” tartalmát, jellegét és fokát. Joggal jegyzi meg Aculin Cazacu már említett tanulmányában, hogy egyén—társadalmi környezet kölcsönös viszonyában az ember társadalmi szubjektumként való önteremtése a meghatározó mozzanat.

A szociológia és az elidegenedés

„A társadalmi tények — írja Miron Constantinescu kötetnyitó tanulmányában — a történelmi fejlődés hosszú korszakán át magukon viselték az elidegenedtség anyajegyét.” Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az általános marxista szociológia tudományos fogalomrendszerét lehetetlen kiépíteni az elidegenedés problematikájának mindenoldalú, főleg logikai-episztemológiai tisztázása nélkül. Tudomásul kell venni, hogy a marxi társadalomelmélet számos alapvető kategóriája a lényegében elidegenedett társadalom különböző oldalainak, összefüggéseinek tudományos absztrakciójaként keletkezett, s következőképp helyes megértésük, de főleg „általános” alkalmazhatóságuk mindenekelőtt a társadalmiság belső meghasonlottságából eredő „megkettőződés” jelenségének szigorú figyelembevételén múlik.

Kár, hogy a kötetben ennek a kérdésnek a mostohagyerek sorsa jutott osztályrészül; a közel 400 lap terjedelmű munka alig 9 lapra érdemesíti, arra is csupán Nicolae S. Dumitru és Roth Endre tanulmánya jóvoltából. De ne legyünk azért igazságtalanok az egyes szerzőkkel szemben, hiszen helyel-közzel, ha csupán futólag is, vagy éppen csak utalásszerűen, más tanulmányokban is szóba kerül a kérdés, mint Ovidiu Bădina *Cîteva aspecte ale teoriei „societății industriale” și ale sociologiei industriale* (Az „ipari társadalom” elméletének és és az iparszociológiának néhány vonatkozása) vagy Miron Constantinescu, Octavian Berlogea *Sociologia, ergonomia și învățămîntul* (A szociológia, az ergonómia és az oktatás) című tanulmányában. Még ha csupán gondolatfelvető igénnyel is, Virgil Constantinescunak utalnia kellett volna a jelenségre a *Noțiunile de comportament și inovație* (A viselkedés és újítás fogalma) című tanulmányában, annál is inkább, mivel a viselkedés-, illetve magatartás-szociológiai meghatározás szorosan kapcsolódik a kérdéshez. Haralambie Culea második tanulmánya *Mass media și cultura de masă* (Tömegkommunikáció és tömegkultúra) hitelesen tanúsítja, hogy még egy olyan konkrét ágazati szaktudomány területén is, mint a tömegkommunikációs eszközök szociológiája, az elidegenedés jelensége úgyszólván szemfényvesztő játékot űz a kutatóval, és csúfondáros vigyorba torzult Janus-képevel minduntalan arra ingerli, hogy tömegcivilizáció és elitkultúra, munka- és szabad idő szembenállása mögött vagy-vagy alternatívát véljen és keressen.

Tulajdonképpen a kötet 17 tanulmánya között egy sincs olyan, amelynek témája kapcsán többé-kevésbé fel ne merülne az elidegenedés problematikája. Vegyünk még egy utolsó, talán az előbbieknél sokkal általánosabb érvényű példát a kérdés központi jelentőségének bizonyítására. Huszár Andor *Considerații sociologice despre știința politicii* (Szociológiai észrevételek a politikatudományról) című tanulmányában a szociológia és a politikatudomány viszonyának értelmezése kapcsán felveti azt a figyelemre méltó szempontot, hogy e kapcsolat meghatározásában a *társadalmi* és *politikai* összefüggéséből kell kiindulni, melyet mint tartalom és forma viszonyát kell megragadni. A gondolat mindenekelőtt a politikum társadalmi tartalmát kívánja hangsúlyozni, ám ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a politikum csak annyiban és addig kölcsönöz sajátos formát a társadalmi, amennyiben és

amíg az egyének tulajdon társadalmi létét teremtő tevékenysége valamilyen értelemben közvetett.

Az elidegenedés kategóriájának kulcsszerepe onnan ered, hogy tartalma közvetlenül azokra a szükségszerű, belső mechanizmusokra utal, amelyek révén a szubjektivitás az adott társadalmiság formájában megkapja a maga valóságos tárgyi létét. Márpedig a kérdéses mechanizmusok korántsem ragadhatók meg egész bonyolult összetettségükben kizárólag a társadalom és az egyén fogalmi keresztmetszetének síkján, annál kevésbé, mivel ez a viszony a szubjektivitás—objektivitás léteazonosságát csupán egyik oldalról vetíti elénk. Ráadásul ebben a szembeállításban, akarva-akaratlan, már eleve jelen van az elidegenedetségi ténye, már csak azért is, mivel benne a társadalmiság mint monopolizált objektivitás önmagáért való létként tételezett a pusztá szubjektivitással szemben, amely tárgyiségától megfosztottan tulajdonképpen nem-lét.

Érdemes, sőt talán egyenesen esedékes volna az ilyen kategóriapárokat, mint társadalom és közösség, társadalmi és emberi viszonyok, társadalom és egyén és így tovább, a társadalmiság tartalmi és formameghatározásának szemszögéből megvizsgálni; hadd lássuk, vajon a kettősség nem függ-e össze közvetlenül e két meghatározottság ellentmondásos történelmi viszonyával. Az ipari társadalom és a konvergencia-elmélet tárgyalása kapcsán Ovidiu Bădina idézi J. Galbraithnak egyik figyelemre méltó megállapítását: „Korunk ipari technikája — így szól a megállapítás — olyan parancsnak engedelmeskedik, amely túlnő az ideológiai kereteken. Éppen ez a parancs és nem a politikusok akarata szabja meg napjainkban túlnyomó mértékben a gazdasági és politikai intézmények tevékenységét.“ Tagadhatatlan, hogy Galbraith gondolata többféleképpen értelmezhető, és ezért aligha lehetne egyértelmű értékítéletet alkotni mondanivalójáról. De akármilyen tartalom húzódik is meg mögötte, egy dolog bizonyos, az tudniillik, hogy szemlélete alapján elidegenedett, amennyiben valamiféle teljesen önállósult és önmagáért létező hatalmat lát a technikában. Marx felfogásában a termelés feltételeinek, a technikának, a holt munkának uralma az élő munka, a szubjektivitás felett az elidegenedetségi jellemző tünete. Mármost a galbraithi tétel az elidegenedetségi feltételei között kétségtelenül igaz, hiszen egy olyan társadalmi létformát nyugtáz, amelyben a társadalmiságot megtestesítő technika önmagáért való hatalommá önállósult, öncélúvá vált, hogy minden emberi viszonyt a maga eszközévé változtasson.

Feltétlenül idekívánkozik az a mély marxi gondolat, amelyet Nicolae Dumitru idéz a *Grundrisséből*: „A termelőerők és a társadalmi viszonyok (ezek is, am azok is a társadalmi egyén fejlődésének különböző oldalai) a tőke álláspontjáról úgy jelentkeznek, mint eszközök, és eszközül szolgálnak számára...“ A valóságosan emberi célok lefokozása pusztá eszközzé és e célok nevében létrehozott eszközök célá magasztosulása az elidegenedés folyamatában nem más, mint a társadalmi viszonyok elszemélytelenedése egyfelől és a tevékenység objektív feltételeinek megismerésének másfelől. Ha a marxista szociológia igazi hivatása az embernek való társadalmi egyénné növekedését követni és minden eszközzel szolgálni, akkor ezt a jelenséget minden részletében meg kell ismernie, fel kell tárnia.

Ha a szokványos módon akartam volna méltatni a *Sociologie generală* című tanulmánykötetet, akkor azzal kellett volna kezdenem, hogy a hazai szociológiai irodalom fejlődésében fontos állomáshoz értünk el. Nem járhattam el így, mert a kötet egészében nem tűri az effajta protokolláris méltatást. Nem tűri, mert fő jellemzője az a próbálkozás, hogy szétfeszítse a marxista szociológia problémáihoz való hozzáállás megszokott kereteit, és éppen ebben áll döntő érdeme.